



## Poetyckie funeralia żegnające królową Elżbietę Habsburżankę – uwagi bibliograficzne i historycznoliterackie

Pierwsze małżeństwo Zygmunta Augusta, zawarte w 1543 r. z Elżbietą Habsburżanką, powszechnie uchodzi za mało udane. Zaaranżowane zostało przede wszystkim w wyniku układów politycznych jego ojca i habsburskich sąsiadów<sup>1</sup>. Młoda królowa nie czuła się dobrze u boku męża, a jej sytuacji dodatkowo nie poprawiała niechęć królowej matki, Bony Sforzy<sup>2</sup>. Ataki epilepsji Habsburżanki, które między innymi stały za brakiem sympatii ze strony męża, przyczyniły się do jej szybkiej śmierci, zaledwie trzy lata po zaślubinach. Czas ten okazał się za krótki, by postać pierwszej małżonki Zygmunta Augusta wywarła większy wpływ na literaturę polskiego renesansu. Powiązane są z nią przede wszystkim utwory okolicznościowe dotyczące dwóch momentów jej życia – ślubu oraz śmierci. Poetyckie teksty skupione wokół tych wydarzeń pobieżnie, i nie wszystkie, omówił Juliusz Nowak-Dłużewski<sup>3</sup>. Części funeraliów uwagę poświęcił też Stefan Zabłocki<sup>4</sup>.

Wesele Zygmunta Augusta z Elżbietą Habsburżanką uczczono całą serią epitalamiów<sup>5</sup>. Z pewnością ważnym wzorem dla takiego sposobu fetowania królewskiego małżeństwa były wcześniejsze wiersze powstałe przy okazji

---

<sup>1</sup> A. Marchwińska, *Układy o małżeństwo oraz zaślubiny Zygmunta Augusta i Elżbiety Habsburżanki*, w: *Ad fontes. Studia ofiarowane Księdzu Profesorowi Alojzemu Szorcowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, I. Makarczyk, Olsztyn 2006, s. 248–259.

<sup>2</sup> Informacje biograficzne na temat Elżbiety Habsburżanki zob. P. Jędrzejewski, *Elżbieta Austriaczka – królowa polska i wielka księżna litewska (1526–1545)*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne” 1, 2015, s. 107–127; W. Pocięcha, *Elżbieta Austriaczka*, w: PSB, t. 6, Wrocław–Warszawa–Kraków 1948, s. 254–258.

<sup>3</sup> J. Nowak-Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Czasy zygmunto-wskie*, Warszawa 1966, s. 164–168 (epitalamia), 168–170 (publikacje funeralne).

<sup>4</sup> S. Zabłocki, *Polsko-łacińskie epicedium renesansowe na tle europejskim*, Wrocław 1968, s. 175–179.

<sup>5</sup> Epitalamia na ślub Zygmunta Augusta i Elżbiety Habsburżanki zebrane w: *Szesnastowieczne epitalamia łacińskie w Polsce*, przeł. i koment. M. Brożek, oprac. i wstęp J. Niedźwiedz, Kraków 1999, s. 210–317.

zaślubin Zygmunta Starego: w pierw z Barbarą Zapolyą<sup>6</sup>, a potem z Boną Sforzą<sup>7</sup>. Wysyp tekstów okolicznościowych przy kolejnej tego rodzaju okazji nie był więc niczym zaskakującym i wynikał z dobrze utrwalonej tradycji. Grono poetów fetujących młodego monarchę i jego małżonkę tworzyły ważne postacie ówczesnego środowiska literackiego. Wśród nich napotyamy takie osoby, jak Klemens Janicjusz, Piotr Rojzjusz oraz Georg Sabinus. Zaangażowanie liczących się literatów świadczyło o dużej randze wydarzenia, jakim bez wątpienia był mariaż jagiellońsko-habsburski.

Podobny wymiar mają utwory żegnające królową, powstałe zarówno w państwach jagiellońskich, jak i habsburskich. Zauważalna jest jednak różnica w randze autorów. W ich gronie nie ma tak wyróżniających się postaci, jak miało to miejsce przy okazji zaślubin. Widać natomiast większe zaangażowanie środowiska wiedeńskiego i praskiego. Ponadto jedno epicedium wydane zostało w Królewcu. Łącznie Elżbietę Habsburżankę pożegnano dziesięcioma samodzielnymi publikacjami. Do tego trzeba doliczyć jeszcze kilka mniejszych utworów zawartych w zbiorach sylwicznych oraz epigramatycznych. Liczba ta jest warta podkreślenia, ponieważ wcześniej w Polsce nikt nie był żegnany taką obfitością utworów okolicznościowych<sup>8</sup>. Dla kontrastu, uroczystościom pogrzebowym poprzedniej królowej, również młodo zmarłej Barbary Zapolyi, towarzyszyła zapewne tylko jedna drukowana publikacja funeralna: *Deploratio immaturae mortis [...] Barbarae [...]* autorstwa Andrzeja Krzyckiego, której istnienie i tak nie jest pewne<sup>9</sup>. Przez trzydzieści lat, które dzielą pochówki obu monarchiń, w kulturze literackiej, zwłaszcza funeralnej, jak widać, zmieniło się bardzo wiele<sup>10</sup>.

## Druki Hieronima Wietora

Choć młoda królowa zmarła i została pochowana w Wilnie, większość żegnających ją utworów ukazała się w Krakowie. W stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego nie działała wówczas żadna drukarnia, stąd tłoczenie

<sup>6</sup> Ibidem, s. 60–131.

<sup>7</sup> Ibidem, s. 142–209.

<sup>8</sup> Epitafia okresu zygmuntownskiego omawia: S. Zabłocki, *Polsko-łacińskie epicedium renesansowe*, s. 146–179.

<sup>9</sup> Druk ten obecnie nie jest znany, a informację o nim przekazuje Jan Daniel Janocki (III 52), nie wskazując przy tym miejsca jego przechowywania: tekst miał wytłoczyć Jan Hal-ler w formacie *quarto*. Bardzo możliwe, że był to druk wyłącznie jednostronicowy, być może w formie plakatowej, ponieważ utwór funeralny Krzyckiego, znany obecnie jedynie z rękopisu (Biblioteka Kórnicka, sygn. BK243), liczy tylko 68 wersów. Edycja krytyczna tekstu: *Andreae Cricii Carmina*, ed. K. Morawski, Cracoviae 1888, s. 57–60. Na temat tego utworu zob. m.in. A. Winiarczyk, *Gatunki literackie w poezji dworskiej Andrzeja Krzyckiego*, „Roczniki Humanistyczne” 37–38, 1989–1990, 3, s. 87–102.

<sup>10</sup> Dzieje twórczości epicedialnej w Polsce omawia przede wszystkim: S. Zabłocki, *Polsko-łacińskie epicedium renesansowe*; zob. też idem, *Antyczne epicedium i elegia żałobna. Geneza i rozwój*, Wrocław 1965.

okolicznościowych tekstów zlecano gdzie indziej<sup>11</sup>. W samym tylko Krakowie w 1545 r. drukiem wydano sześć publikacji ściśle powiązanych czy to ze zgonem Elżbiety Habsburżanki, czy to z uroczystościami pogrzebowymi. Cztery z nich wydrukowane zostały w oficynie Hieronima Wietora. Nie wszystkie niestety są nam dziś znane: dwie należy uznać za zaginione, a jedyne informacje na ich temat zawdzięczamy dawnym bibliografom, przede wszystkim Janowi Danielowi Janockiemu. Do naszych czasów nie dotrwała pieśń Jerzego z Tyczyna (Georgius Ticinius), sekretarza królewskiego, którą Wietor miał wytłoczyć 28 lipca 1545 r. (taka data widnieje w przytoczonym przez Janockiego kolofonie)<sup>12</sup>. Dziełko to skierowane zostało do owdowiałego króla i nosiło tytuł: *Ad serenissimum regem Poloniae, magnumque ducem Lithuaniae, Sigismundum Augustum in funere divae coniugis Elisabethae carmen elegiacum*. Na tej podstawie wiemy, że utwór ułożono w dystychach elegijnych. Trudno jednak coś więcej powiedzieć o jego treści czy objętości. Janocki podaje tylko, że druczek wydano w formie *quarto*. Wietor wydał jeszcze jedną, uchodzącą dziś za niezachowaną, publikację ku czci Habsburżanki, tak samo jak poprzednią w formie *quarto*. Mowa o epicedium autorstwa Ślązaka Jana Langa (Ioannes Langus) pt. *In divam principem Elisabetham, Poloniae reginam, epicedium elegis contextum*<sup>13</sup>. Także i ten wiersz ułożono w dystychach elegijnych. Wedle przytoczonego przez Janockiego kolofonu Wietor pracę nad drukiem zakończył 30 lipca 1545 r., czyli dwa dni po opublikowaniu pieśni Jerzego z Tyczyna.

Zestawienie ze sobą tych informacji pozwala domniemywać, że oba utwory były bardzo krótkie, dzięki czemu drukarz potrzebował niewiele czasu na ich opracowanie. Najpewniej były to więc co najwyżej kilkustronicowe broszury. Możliwe nawet, że miały one formę jednostronicowych plakatów lub raczej ulotek, przeznaczonych do kolportowania podczas uroczystości religijnych związanych ze śmiercią królowej. Być może wykorzystano je na pogrzebie, który miał miejsce niecały miesiąc po zakończeniu prac drukarskich, 24 sierpnia 1545 r. Warto podkreślić też, że autorzy mieli mało czasu na pracę nad swoimi utworami. Elżbieta Habsburżanka zmarła 15 czerwca w Wilnie, a obie publikacje opuściły drukarnię w Krakowie półtora miesiąca później. To również przemawia za tym, że teksty najpewniej nie były zbyt rozbudowane.

Powyższą tezę uwiarygadnia kształt trzeciego druku wydanego przez Wietora w związku ze śmiercią Habsburżanki. Tym razem jest to publikacja,

---

<sup>11</sup> Na ten temat zob. M. B. Topolska, *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku*, Wrocław 1984 (zwl. rozdział: *Produkcja książek*, s. 85–166); *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, z. 5: *Wielkie Księstwo Litewskie*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski, Wrocław 1957.

<sup>12</sup> *Ianociana sive clarorum atque illustrium Poloniae autorum maecenatumque memoriae miscellae*, vol. 1, Varsaviae–Lipsiae 1776, s. 273. Pozycję tę za Janockim odnotowuje: K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 31, Warszawa 1977, s. 447.

<sup>13</sup> *Ianociana*, s. 159. Pozycję za Janockim odnotowuje: K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 21, Warszawa 1977, s. 58.


którą wciąż dysponujemy i możemy więcej powiedzieć zarówno o jej treści, jak i kształcie literackim. Mowa tu o wytłoczonym w formie plakatu (*in plano*) *Epitaphium serenissimae dominae Elisabethae [...] Ferdinandi [...] regis filiae consortisque [...] Sigismundi Augusti regis Poloniae*<sup>14</sup>. Jego jednostronicowa forma może sugerować, że Wietor i inne funeralia związane z pochówkiem królowej Elżbiety drukował w tej lub podobnej postaci. Autorem tekstu jest Pavel Rubigal (Paulus Rubigallus), węgierski poeta nowołaciński pochodzenia słowackiego, zwolennik reformacji z kręgu Filipa Melanchtona oraz Joachima Camerariusza Starszego<sup>15</sup>. Jego utwór do tej pory pozostawał niezauważony przez badaczy. Nie wspominają go w swoich opracowaniach ani Stefan Zabłocki, ani Juliusz Nowak-Dłużewski. Druku nie notuje także *Bibliografia polska* Estreicherów. Jedyny znany egzemplarz tekstu dostępny jest w Bibliotece Narodowej pod sygnaturą SD XVI.Qu.1064 adl. Wcześniej należał do biblioteki gimnazjum w Nysie, o czym świadczą dziewiętnastowieczne znaki własnościowe (w tym pieczętki biblioteczne) i stara sygnatura: H.IV.12. Drucek wchodzi w skład klocka introligatorskiego zbierającego szesnasto- i siedemnastowieczne funeralia dotyczące Habsburgów i różnych osób powiązanych ze Śląskiem. W zbiorze tym znajdują się też inne, choć nieliczne, polonika.

Publikację tę tworzy zadrukowana tylko z jednej strony karta, na której u góry widać dwa drzeworytowe herby: Królestwa Polskiego oraz połączone ze sobą godła Czech i Węgier (il. 1). Poniżej umieszczony został tytuł w formie nagłówka, resztę karty zaś wypełniają dwa wiersze. Pierwszy z nich, *Viator et genius*, ujęty został w formie konwencjonalnej rozmowy przechodnia („viator”) z grobem zmarłej lub raczej, co sugeruje tekst, jej geniuszem („genius”). Fraza ta była powszechnie stosowana w dawnych epitafiach literackich. Na jej popularność wpływ mógł mieć Giovanni Pontano, który w swoim poczytnym zbiorze *De tumulis* sformułowaniem „viator et genius” posłużył się trzykrotnie (I 12: *Tumulus Francisci Aelii*, II 4: *Tumulus violantis puellae*, II 31: *Tumulus infantuli vagientis*). Stosował też inne, nieco tylko odmienne, wersje tej frazy (np. „viator et manes”, „viator et fama”), wszystkie jako zapowiedź dialogowej formy utworu. Drugi wiersz Rubigala nie otrzymał osobnego tytułu i opisany jest po prostu jako *Aliud eodem autore* (Kolejny tego samego autora). Realizuje on nieco inną, tradycyjną dla epitafiów konwencję – stanowi monolog grobu zwracającego się do przechodnia. Na samym końcu druczku, w prawym dolnym rogu karty, podpisał się jeszcze impresor, umieszczając tam swoje inicjały: H. V.

<sup>14</sup> P. Rubigal, *Epitaphium serenissimae dominae Elisabethae [...] Ferdinandi [...] regis filiae consortisque [...] Sigismundi Augusti regis Poloniae*, [Kraków] 1545.

<sup>15</sup> E. Tkáčiková, *Pavel Rubigal und die Anfänge der slowakischen Reisebeschreibung*, w: *Studien zum Humanismus in den Böhmischen Ländern*, Teil 3: *Die Bedeutung der humanistischen Topographien und Reisebeschreibungen in der Kultur der Böhmischen Länder bis zur Zeit Balbins*, hrsg. von H.-B. Harder, H. Rothe, unter Mitwirkung von J. Kolár, S. Wollman, Köln 1993, s. 199–203.

127.



EPITAPHIVM SERENISSIMÆ DO-  
MINÆ DOMINÆ ELISABETHÆ AV-  
GVSTISSIMI FERDINANDI ROMANORVM HVNGARIÆ ET BO-  
HEMIÆ ETC> REGIS FILIÆ CONSORTISQVE POTENTISSIMI  
AC INVICTISSIMI SIGISMVNDI AVGVSTI REGIS POLONIÆ MA-  
GNI DVCIS LITHVANIÆ. RVSSIÆ PRVSSIÆ MASOVIE ETC>  
DVCIS QVÆ OBIIT ANNO> M> D> XLV>  
DIE XV> IVNII>  
AVTORE P> RVBIGALLO PANNONIO>

VIATOR. ET  
GENIVS.

Quis tumultus? Diæ? cuius diæ? inclytæ Elisæ,  
Austria quam cello sternente ara tulit  
Quo genitore facta est? Ferdinando Rege, potens  
Imperio claudit qui tria Regna suo  
Que regna enumerat? Sublimis culmina Romæ,  
Boiorumq; ferax, Pannoniq; solum,  
Quis casus terras illam coniecit in istas?  
Iustus amor Regis, Connubiumq; piùm  
Quem Regem dicis? Salsmundum scilicet illum  
Augustam sua quem patria terra vocat,  
Qui vitæ mores fuerant? quo pectore diuos  
Et coluit focum legitimumq; thorum  
Singula ne numerem, ne multis Lector amice  
Te morer, hinc vel me scire tacente potes  
Scamina cum duræ iam iam tria sumina Parca  
Inimici vellent rumpere stricte manu  
Ille suis totum radiis qui lastrat olympum  
Et lato clarum spargit in orbe diem  
Obstupuit, totoq; tremens expalluit ore  
Detestans vultu crimina tanta suo  
Ipsè etiam charo moestus cum Patre Maritus  
Eucidit vxoris ob fera fata fug  
Lutere Heroes? Ausuriant vindex Civis  
Repletus lachrymis angulus omnis erat  
Ergo quam Phœbus doluit quem moestus vterq;  
Et pater & Coniunx Nobiliumq; chorus  
Moribus hanc quæritis quanta virtute, bonisq;  
Ingenij ornatam nempe fuisse putas?  
Et tunc hanc fatum duræ raptare forores?  
Nec tenuit diras mors truculenta manus  
Morte perempta iacet. Quis enim crudelia contra  
Mortalis quicquam duratq; fata potest

Omne rapit Fatum vixit quodcumq; vigetq;  
Cunctaq; sub leges Mors vocat atra suas  
Hinc tu seu casus, superum seu sancta voluntas,  
Te voluit Dixit Busta videre nouas,  
Vt caput mollem post vltima fata quierem  
Vixit & in Christi Spiritus ipse sinus  
Quam potes exopta, rigida sic quæso forores  
Accumulat vig tempora multa tuæ  
Sicq; tibi tribuat magni regnator Olympi,  
Vt vita possis sine carens frui.

ALIVD EODEM  
AVTORE.

Quisquis est huc gressus facies qui forte viator  
Qua stant cum titulis Regia busta nouis  
Differ iter coeptum, paulumq; quiesce morando,  
Manibus exincta si quid honoris habes  
Sarmatici regina soli pauca naxa potens  
Cum fratre imperium qui tenet orbis idem  
Vltima post vitæ peritura munera, Elysa  
Hoc iacet in tristis contumelata solo  
Mante Deum pura coluit, charumq; Maritum  
Deprensæ ferax mortis ad vsq; diem  
Regnicolas isto semper complexa favore  
Obtinuit patriæ matris habere locum  
Pignora nulla talis caro dilecta Marito  
Præcuncta immitti morte sed interit  
Huc igitur corpus tradens post fata quieti  
Conscendit summi culmina cella poli  
In quibus aspectu fruitur Geritoris, & illum  
Vt Regem seruet sedula vtrunq; rogat  
At tibi qui legis hæc ne sit graue dicere quæso  
Molliter hic Dixit membra sepulca cubent.  
Hi V.

Il. 1. Drukowany przez Hieronima Wietora plakat okolicznościowy: P. Rubigal, *Epitaphium serenissimæ dominae Elisabethæ [...] Ferdinandi [...] regis filiae consortisque [...] Sigismundi Augusti regis Poloniae*, [Kraków] 1545; egz. BN, sygn. SD XVI.Qu.1064 adl.